

türkiye’de devlet, halk ve siyasal parti ilişkileri

Murat ÖZKUL

Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Siyasal partiler, siyasal yapıdaki toplum ve devlet arasındaki ilişkileri oluşturmada demokratik işleyişe katkı yapan unsurlar olarak bilinirler. Bir taraftan örgütlü ve sistematik olarak toplumun ve bireyin taleplerini siyasal yapıya taşırlar, diğer taraftan da bir sivil toplum örgütü gibi çalışarak devlet aygıtında zaman içerisinde meydana gelebilecek buyurgan tavırdan toplumu haberdar edip devlet ile sosyal yapının arasında tampon işlevi üstlenirler; sivil, sosyal ve siyasal alanda oluşmuş değerlerin kamusal alanda görünür hâle gelmesine de hizmet ederler. Siyasal yapı ile toplum arasında adeta elçilik görevleri vardır. Yine siyasal partiler, siyasal/toplumsal bilincin dışı vurumunda vazgeçilmez birer unsur olarak görev ifa ederler. Partiler, misyonlarını yerine getirirken bazen sistemle sorunların çözülmesinde yapıcı ve birleştirici davranırlarken bazen de sorunların çözümü için siyasal sistemle çatışma içerisine girmek zorunda kalırlar. Dilemma gibi görünen durum, onların siyaseten aldıkları rollerden kaynaklanır. Ancak, siyasal partilerde işletilen ayırıcı süreçler (çatışma, karşıtlık, rekabet) her zaman ve her hâliyle olumsuz değildirler. Mesela çatışmanın her türlü

yıkıcı değildir, yerine göre bir emniyet sübabı görevi yerine getirebilirler. Kısacası siyasal partilerin ayırt edici ve birleştirici yönleri de vardır.

Toplum yaşamının başat ögesi olarak düşünebileceğimiz siyasal partilerin farklı toplumsal sistemler için vazgeçilmez unsurlar hâline gelmeleri hem sancılı olmuş hem de geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Örneğin, Batı'daki siyasal yapıların dinamikleriyle, Türkiye'deki siyasal yapının dinamikleri birbirinden farklı olduğundan ortaya çıkan siyaset etme biçimleri de farklıdır. Siyasetten elde edilen neticeler, her iki toplum tipinin yöneten-yönetilen kadrosunu, siyasal elitlerini, siyasete katılım biçimlerini birbirinden ayırtmıştır. 15. yüzyıldan sonra, gelecekteki hayat tarzının terk edilmesiyle ortaya çıkan Batı Avrupa medeniyeti, zaman içinde kendine özgü

Bir toplumun bilişsel siyaset haritası hangi verilerden oluşuyorsa niyeti ve gayreti de o yönde kuvvetlenmektedir.

demokratik süreçlerini yaratırken Osmanlı coğrafyasında ise durum farklılık göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Batı siyaset kurumları halka dayanan anayasalı parlamenter rejimlere yönelirken Türkiye'deki siyaset hâlâ farklı bir yol izlemeye devam etmiştir. Osmanlı'da siyaset kurumu, Batılı emsalleriyle aynı evrelerden geçmemiş ve imparatorluğun son dönemlerine kadar radikal değişikliklere girişmeyerek partili yaşamın erken dönemlerde ülkeye girmesine mâni olmuştur. Son iki yüz yıldır bütün kurum ve kuruluşlarıyla takip ettiğimiz Batı Avrupa Medeniyeti'nde ve uzantısı Kuzey Amerika Medeniyeti'nin halklarında; toplumda, eğitimde, siyasette, ailede, her alanda demokrasi kültürü sağlamlaştırmış ve yeni filizlenmelere yol açarken Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı ikilemlerin arasında kalmıştır. Özellikle Osmanlı'da ve daha sonraki Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı siyaset evrelerinde; toplumu ve devleti işleten bilgi sistemleri, devlet kavramına aşırı mânâlar yüklemiştir. Bir toplumun bilişsel siyaset haritası hangi verilerden oluşuyorsa niyeti ve gayreti de o yönde kuvvetlenmektedir. Doğaldır ki, Osmanlı'da tercihi kendi doğrularından hareketle kurmuştur. Bu şartlara göre, zihinsel süreçte oluşan doğrularla harekete geçmiş ve yine aynı gerekçeler-

den dolayı bazı siyasî kararları almakta acele etmemiştir. Bundan dolayı eylem boyutunda gecikme ve gevşeklik gibi görünen bir çok şeyin arkasında, eldeki tecrübelerin yeni oluşan şartlara uyarlanarak hayata geçirilemeyişi ve yapıyı işleten zihni süreçlerle dönemi yenileyen ve değiştiren gerçekler arasındaki zıtlıklar vardır.

Toplum ve devlet yapısında istenen değişime karşı verilen tepkiler de, siyasal yapının tecrübeleri ve zihniyetlerini içerdiğinden neticeleri de çoğu zaman buhranlı olmuştur. Buhranların kaynağı yalnızca içsel de olmamıştır. Aynı zamanda dışsaldır. Örneğin uzun bir süredir dünya siyasetini, Batı siyasal kültürü etkilemekte olduğundan yeni oluştuğunu düşündüğümüz birçok şey genel anlamda Batılı etkiler taşımaktadır ve ona göre yürümektedir. Ancak Osmanlı Devlet yapısı, kuruluşunda ve gelişmesinde Doğu Roma tecrübesinden ya da erken dönem Batı geleneğinden etkilenmiştir. İstanbul'un fethinden sonra karşısına çıkan yeni Avrupa'nın değişen siyasî değerlerini imparatorluk nihayete erene kadar bünyesine tam manasıyla aşağıda bahsedeceğimiz yapısal nedenlerden dolayı aktaramamıştır. İmparatorluk sürecine giren Osmanlı Devlet yapısı son şeklini alırken Batılı kaynak olarak Bizans tecrübesinden istifade etmiştir. Kısaca, kendi çok kültürlü yapısını yönetmeye en uygun modellere yönelmiştir. Oysa bu dönemde Batı'daki yeni devlet oluşumlarıysa kabuk değiştirmektedir. Osmanlı, kuruluştaki Türk ve İslam geleneği kadar Bizans'ın esaslarından da faydalanmış, Bizans'ın daha Batı'sında doğan yeni süreçleri vizyonuna dahil etmemiştir. Belki de Osmanlı Devleti, yaşanan yüzyılın idare ve yönetme biçimlerinden dolayı haklıdır: 15. yüzyıl ortamındaki yenilenmelerden faydalanma ihtiyacını hissetmemiş olabilir. Çağın değerlerini Osmanlı temsil etmektedir. En iyi ihtimalle, benzer şemalar üzerinden idare edilen bir Akdeniz dünyası dinamikleriyle etkileşim halindedir. Fakat oturan yapılar daha sonra değişme zorunluluğuyla kurulan çatı yeni Batılı süreçlerle uyumunu beraberinde getirecektir. Ve İmparatorluğun sonunu hazırlayan en büyük etkenlerden birine dönüşecektir. 15.yüzyılı takip eden yüzyıllarda Batı; ulus-devlet yapılarına doğru gitmiş ve günümüz demokratik kurumlarının ilk emsalleri olarak görebileceğimiz sınıflı yapılar ortaya çıkarmış ve ekonomisine tarım dışında sanayi gibi yeni enstrümanları ilave etmiştir. Avrupa toplumları, kendi ör-

gütlenmesine yardımcı olacak yeni sınıflar ve merkezietçi devlet yapılarına karşı muhalefeti güçlendirecek yeni ekonomiler sayesinde günümüz demokrasi rejimlerine doğru evrilmesini sürdürecektir. Siyasette, ekonomide ve sosyal hayatı etkileyen diğer gelişmelerin de yardımıyla Batı Avrupa'nın çehresi değişmiştir; eskinin formuyla oynamak ya da eskiyi geliştirmek yerine giderek liberalleşme ve halk(lar)ın siyasal yapıda katılım imkanlarının arttırıldığı yeni siyasal ve sosyal mekanizmalara imkan veren bir süreç başlamıştır. Çok planlı olmasa da Batı'da güçlenen yeni sınıfların pay isteği Avrupa'nın eski siyasal yapısında çatlaklar meydana getirmiş ve burjuva sınıfı gibi yeni sınıfların mücadelelerinde üstün çıkmaları demokratikleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Toplum içerisindeki tabakaları temsil eden siyasal partilerin ortaya çıkışı ise bu zorlu sürecin sonunda bir bakıma demokrasi ağacının meyvesi olarak halkın temsilini siyaset kurumu içinde ale-nî hale getiren unsurlar olmuşlardır. Siyasal Partilerin Türkiye'deki gelişim seyri ise yapısal engellerden dolayı Batı'da sağlanan gelişmelerle uzun süre paralel gitmemiştir. Osmanlı'daki Hürriyet ve İtilaf (Özgürlük ve Uzlaşma), İttihat ve Terakki gibi parti denemeleri ve Cumhuriyet'e geçildikten sonraki ilk yirmi beş yılda iktidarda kalan CHP yapısı içinde *biçimsel* anlamlarıyla sınırlı siyasî parti formları hâkim olmuştur.

Partili yaşamımızın ilk emsallerindeki devletçi zihniyet, demokratik yaşamın gelişmesine ket vurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, biçimsel olarak Batılı bir muhtevaya sahip hukuk ve siyasî kurumlara tıpkı Osmanlı'nın yaptığı gibi cumhuriyette kendi kutsal-devlet değerlerini zerk etme âdetini sürdürmüştür. Kısacası, Cumhuriyet tecrübesinde de benzer şekilde Osmanlı'daki tipik uygulamalar devam etmiştir diyebiliriz. Asıl gelişme, 1950'lerle beraber olmuş, farklı görüşlerin meclis çatısı altında temsil hakkı edindiği bir dönem başlamıştır.

Toplum yapımızı var eden şartlara bakmadan devlet, halk, parti ilişkilerini anlama aceleciliğimiz neden-sonuç ilişkilerini doğru kurmamızı da güçleştirmektedir. İki asrı bulan siyaseti, kültürü ve kurumlarıyla yenilenme tarihimizin anlaşılması güç yanları vardır. Batı'nın yakın takibe alınması hiçte geç bir döneme bırakılmamasına rağmen siyaset kurumunun yaptığı tercihler doğrultusunda gelişmesi yavaş olmuştur.

Demokratik Kurumların Gelişmesinde Karşılaşılan Devlet Aygıtıyla ilgili Yapısal Sorunlar

Siyasal partiler ve demokrasi atılımlarımızla ilgili kökleri Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yüzyıllarda ve hatta daha önce kurulan ve benzer reflekslere sahip devlet/toplum tecrübeleri incelenerek toplumla siyaset kurumu ilişkileri çözümlenebilir.

Osmanlı, kuruluşta Türk ve İslam geleneği kadar Bizans'ın esaslarından da faydalanmış, Bizans'ın daha Batı'sında doğan yeni süreçleri vizyonuna dahil etmemiştir. Belki de Osmanlı Devleti, yaşanan yüzyılın idare ve yönetme biçimlerinden dolayı haklıdır: 15. yüzyıl ortamındaki yenilenmelerden faydalanma ihtiyacını hissetmemiş olabilir. Çağın değerlerini Osmanlı temsil etmektedir.

Türkiye'deki toplum yapısının önündeki siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomiden kaynaklanan yapısal engellerden en önemlisi devlet aygıtının örgütlenişine göre şekillenen bir toplum yapısının varlığı sorudur. Aslında devlet varlık sebebinin borçlu olduğu topluma hizmet etmek üzere kurgulanmasına rağmen zamanla devletin, meşruiyetini aldığı toplum yapısına yön vermeye başlaması ilginçtir. Bunu yalnızca Türkiye için geçerliliği olan bir tespit değil, devletin mutlak etkisinin hükümler olduğu toplumların da içine düştüğü bir açmaz olarak görmek gerekir. Ancak, Batılı toplum yapılarında devleti dengeleyebilecek ara siyaset mekanizmalarının etkisi ve varlığı daha fazladır. Bu durum, daha çok Batı ile Türkiye toplumunun zihniyet farklılığından kaynaklanmaktadır. Farklı zihniyetlerin ürettiği siyasal kurumların nitelik ve benzerlikleri de az olacaktır. Bu zihniyet farklılığının bir kısmı doğrudan kültürel bir kısmı ise devletin kuruluş nitelikleriyle ilgilidir. Kültürel olanda, cemaatsel bir bağın varlığı ön plana çıkmıştır. Türk toplumunun bireylerini birbirine bağlayan çok güçlü bir birliğin varlığı cemaatçi bir niteliğe işaret eder. Genelde cemaat yapıları tek bir değişkenin etrafında toplanmaktadır. Türk toplumu içinse bu din olgusudur. Ancak, dinselliğe etki eden birçok siyasal, ekonomik ve toplumsal süreç vardır. Örneğin, dinler saf halleriyle toplumsal yapının içinde bulunmazlar. Saltanat ya da başka bir yönetme

şekli dinselğin içine sızarak kendi öğelerini dine dayatabilir. Dönemin şartlarının da yardım etmesiyle bu öge zaman içinde din kurumu içinde yer edinecek, toplumca benimsenir. Bu süreçler toplum ve siyasal yapı üzerinde bir kere etkili olduktan ve toplumun değişmezleri arasına girdikten sonra kişiler ve daha geniş ölçekte küçük cemaatler/gruplar bu değişmez kurallara uymayı çok rahat ve kolay bulmaya başlarlar. Kişiler için *itaatten* çok *benimseme* davranışına dönüşür. Bilindiği üzere *itaatin* kuralları ve şartları otoritenin gücü ve etkisiyle sınırlıdır. Bu etki kalkınca kişi de itaat etme davranışını terk edebilir; şartlar değişince kişi bağlılığını bir daha gözden geçirebilir. Ancak *benimseme* yoluyla bağlanmalardaysa süreç doğal olarak işler. Kişinin şartlara göre bir seçimi yerine samimi görüşleri politika hâline getirirler. Bu nitelikler, önce sosyal/kültürel yapıyı etkiler ve daha sonra insanların gündelik yaşamlarında tatbik edilmeye başlar ve giderek fert yaşamında vazgeçilmez bir hâle gelirler.

Partili yaşamımızın ilk emsallerindeki devletçi zihniyet, demokratik yaşamın gelişmesine ket vurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, biçimsel olarak Batılı bir muhtevaya sahip hukuk ve siyasî kurumlara tıpkı Osmanlı'nın yaptığı gibi cumhuriyette kendi kutsal-devlet değerlerini zerk etme âdetini sürdürmüştür.

Osmanoğulları hanedanlığıyla da kutsal unsurlar girift halde birbirinin içine geçmiştir. Hanedanlık Tanrı'nın yeryüzündeki kudretini zamanla temsil eder hâle gelmiştir. Tanrı, bu düzeni tutmak ve korumak için padişahı görevlendirmiştir. Padişahın makamı bu inanca dayanır. Önemli ve geleneksel kutsallığı olan padişahın kişiliği değil bu makamdır. Geleneksellik şöyle ifade edilir: Düzen, yani Osmanlı deyimiyle nizam-ı alem fikri, Tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur. Bu tür bir yapı kendiliğinden devleti meşrulaştırır. Kanunî kadimi yani ilk kanunu, Tanrı'nın koyduğu düzen fikri yapar. Bu, rejimin siyasal ilkesidir ve dinsel ilkesiyle kaynaşmıştır. Osmanlı gelenekselliği, düşünce alanındaki kişilere ve kurumlara da çok az yer bırakmıştır. Bu anlayışa göre, Tanrı toplumun bölümlerini ayrı ayrı yere koymuş ve her birine verdiği görevlerle de onları yerlerine yerleştirmiştir. Bu düzende devlet

toplumsal köklerden gelmez. Padişah adına topluma/halka yabancılaştırılmış bir kul kitlesi yönetimdedir ve bu gruplarca güç kullanılır. Bu gruplar hükümdar iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır. Ve gücü kullanırken tam yetkilidir. Yöneten grubun diğer bir özelliği ise, devletin yöneticilerinden olan hizmet sınıflarının, toplum sınıflarını temsil eden kişiler olmamasıdır (Berkes, 2005). Bu ilkeleri kabul eden kişiler için normal ve ideal toplum düzeni; sürekli denge hâlinde duran hiyerarşik yapının güdümündeki rollerini yerine getiren toplumdur. Bu hâliyle Osmanlı geleneği, 17.yüzyıldan sonra olgunlaşan Batı geleneğinden farklıdır ve karşıtıdır. Batı'da; aydınlanma çağıyla birlikte, Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramına bırakmıştır; gelenek kavramı yerine ilerleme; denge kavramı yerine devrim; toplumsal sınıfların oldukları yerde kalması ülküsü yerine kişilerin toplumsal yapıdaki eskiye karşı yeni ya da yeniye karşı eski yanlısı olmamaları durumu oluşmuştur. Halifelüğün Osmanlılara geçmesiyle fiziksel büyümeyle gelen halkı yönetme problemleri, şeyhülislamlık kurumunun yükselme yüzyıllarıyla özellikle Kanuninin Şeyhülislamı Ebusud dönemindeki uygulamalarla beraber halk arasında devletin ihtiyaçları doğrultusunda İslam'ın birleştirici bir unsur olarak yeniden planlamasını getirmiştir. Dolayısıyla artık, din görece özerk yapısını kaybederek siyaset kurumunun önemli aktörü olan devlet aygıtının önündeki bürokratik engelleri kaldırmak ve imparatorluğun iç işleyişini meşrulaştırmak için görevli hâle getirilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren reformlar devri başlayınca bilhassa II. Mahmut devrinde daha da fazla devletin emrine girmiş, âdeta devletin küçük bir memuriyeti haline gelmiştir. Bu kaide Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar değişmediği gibi Cumhuriyet'le de değişmeyecek, aynı şekilde devam edecektir. Din kurumu, yeni uzmanlaşma alanlarının ortaya çıkmasıyla elinde tuttuğu kurumları ve konumu yeni dünyanın meslekleriyle paylaşarak giderek etkisini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, devlet ise güçlenerek varlığını sonraki yüzyıllarda da devam ettirecektir. Osmanlı ebed-müddet olması düşüncesinden doğan bu yönetimi, toplumsal değişmelerden hiç etkilenmeden yaşayamamıştır. Ama 18-20. yy. arası iki yüzyıllık dönemde Osmanlı sisteminin ilkeleri bir bir aşınmasına rağmen devlet merkezli düşünüş değişik kışveler altında varlığını sürdürmüştür. Bu sağlam devlet yapısının perçinlenmesinde II. Mahmut'un attığı adımlar, otoriter devlet yapısının temellerini atmış, belki de ilk defa

hiç olmadığı kadar her şey merkezin elinde toplanmaya başlamıştır. Bu dönemde 1808 Senedi İttifak belgesiyle devlete ait topraklar Ayana devredilerek ilk özelleştirme şansı elde edilmiş, ancak II. Mahmut'un her şeyi tek bir elde toplama çabası karşısında Ayan grubu fazla direnememiştir. Ayan zümresinin başarılı olması önemliydi. Çünkü ayanla halk arasındaki ilişki daha az dolaylı bir ilişkiydi. Yani iki tarafta birbirini memnun ettiği müddetçe yürüyen ilişkiler başta ekonomiyi güçlendirecek, güçlenen ekonomi müreffeh bir toplumun alt yapısını hazırlayacak, memnun halk kitleleri de kendini iyi himaye eden ayan sınıf olma hakkını bahsedecekti. Bu işleyişin bozulmaması için ayanın padişaha göre daha çok şey yapmak gibi bir mecburiyeti vardı. Örneğin, tarladaki mahsulün verimini artırmak için hem ayan hem de toprağı işleyenlerin dikkatli davranması gerekiyordu. Refah seviyesinin yükselmesi her iki grup içinde kârlıydı. Bu yolların her biri özgürlükçü, katılımcı ve karşılıklı memnuniyeti tabana yaymak bakımından hoşgörülü bir zemin oluşturmayı kolaylaştırıcaktı. II. Mahmut, yine değişimin yarattığı ihtiyaçlar karşısında devlet politikasını yürütmek için her şeyin araçlaşmasının önünü açması halk kitleleriyle arasına yeni bir mesafe koymasıyla neticelenmiştir. II. Mahmut'un yeni değişimlere karşı sivil toplum unsurları yerine devleti güçlendirmeyi tercih etmesinin ikinci büyük sonucuysa kısmen sivil sayabileceğimiz siyaset, ekonomi ve din kurumu içinde işleyen örgüt ve kurumları zayıf düşürmesidir. Özellikle şeyhülislamlıktan ziyade, din ve din adına hareket eden medreseler, devlete tâbi olmayan kaynaklara, yani vakıflara sahiptiler. Devlet daha 1824'te Vakıf Nezaretini kurup, vakıf gelirlerinin önemli bir kısmını kendi siyasî harcamalarına kullanmaya başlayınca, bu dinî kurumların ekonomik kaynağı kurumuş ve bunlar gittikçe çökmeye başlamıştır. Medreselerin 19. yüzyılda çöküşünün ve verimsizliğinin altında mali kaynakların kurutulması önemli bir yer tutar. Kendi gelirleri ve menkulleri olan Vatikan tarzı bir yapının minyatür haline bile devletin tahammül gösteremediğini söyleyebiliriz. Bu yalnız din ile ilgili konularda değil, sosyal tabakaları ya da ekonomiyi ilgilendiren konular içinde geçerli olmuştur. Hiçbir kurumsal yapının devletin önüne geçmesine müsaade edilmemiştir.

Osmanlı devlet geleneğinin mutlakçılığı giderek derinleşirken ve millîleşirken Batı, siyasî erki toplumlarıyla paylaşmayı öğrenerek, halka daha fazla yer

açmıştır. Bunu geliştirme cihetine gitmiştir. Seçim, parlamenter sistem, milletvekilliği, iktidar, muhalefet gibi kavramları siyasal hayatına katmıştır. Örneğin, Batı demokrasilerinin özü diyebileceğimiz iktidar ve muhalefet kurumları Tanzimat'a kadar oluşmamıştır. Muhalefet olarak görebileceğimiz en düzenli grup ya da harekette Genç Osmanlılar hareketidir. Bu da parçalanma tehlikesinden ve güçlü devlet algısının getirdiği yapısal sorunlardan dolayı dönemin şartları içinde anayasal bir rejim oluşturulmadığından bir parti ya da ciddi bir örgütsel yapılanmaya gidememiş yarı muhalif bir fikir hareketi olarak kalmıştır. *Genç Hareketinin* muhalefetine gölge düşüren sebepleri açıktır: İktidarın gücünü sınırlama, kendi programına ters düşen alanlarda devlete karşı çıkma, alternatif görüş ve program üretme gibi eylemlerinin yalnız Tanzimat hükümet(ler)i politikalarını eleştirmeye sınırlı kalması ve asıl sistemin iskeletinin üzerine oturduğu padişahlık makamının aynı eleştirilerin dışında tutulmasından kaynaklanmaktadır (Eryılmaz, 1993). Padişah, dağılmaya doğru giden imparatorluğun birleştirici unsuru olarak düşünüldüğünden padişahlık makamıyla ilgili eleştiriler yakıcı olmamıştır.

Geleneksellik şöyle ifade edilir: Düzen, yani Osmanlı deyimiyle nizam-ı alem fikri, Tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur. Bu tür bir yapı kendiliğinden devleti meşrulaştırır. Kanun-i kadimi yani ilk kanunu, Tanrı'nın koyduğu düzen fikri yapar. Bu, rejimin siyasal ilkesidir ve dinsel ilkesiyle kaynaşmıştır.

Batı-Doğu siyaset yapısı farkı, Tanzimat'ta en belirgin şekilde açığa çıkmıştır. Yukarıda saydığımız yapısal sorunlar, en fazla Tanzimat'ta tartışma konusu olmuştur. Sözgelimi, Genç Osmanlılar, Tanzimat'ın yarattığı atmosferin çağdaş bir devlet yapısı ortaya çıkarmamasından şikâyetçidir. Çünkü yönetilenlerin rızasına yani halk iradesini temsil eden ya da halk rızası üzerine kurulmuş bir rejim yoktu. Yasama, yürütme, adalet uygulama işlevlerinin hepsi hükümet başkanlarının elinde toplanmıştı. Hükümet mutlak yetçiliği; Bab-ı Âli mutlak yetçiliği artmıştı. Onlara göre, halkın iradesi dışında ve üstünde bir irade olmaz. En iyi irade, kişilerin özgürlüğünü en az baskıya sokandır. Onlar tıpkı Batı'daki gibi Anayasa ile

belirlenmiş ilkeler, sınırlamalar ve yöntemleri kullanan yasama meclisi önermişlerdir. Ancak, bu tam bir meclis yapısı değildir. Yeni Osmanlılar, siyasal yapıyı tanzim etmek isterken belli bir yere kadar gelebilmiş daha fazlasını isteyememiştir. Hassas bir noktaları vardır. İmparatorluğun bölünmesi korkusunu taşıdıklarından merkeziliği savunmuşlar ve bu yapıyı bir arada tutan gücü yani padişahlık makamını da aynı gerekçelerle tartışmaya açamamışlardır. En fazla Tanzimat hükümetlerini eleştirebilmişlerdir. Bu bölünme korkusu onların devrimci olmalarını engellemiş, ıslahatla sınırlı bir pozisyonda kalmalarına neden olmuştur. Padişah iradesi ile halk iradesini uzlaştırmaya çalışmışlardır: Düzenlemeye göre, “İslamîlığın” ve “Cumhur”un egemenlik ahdi hanedanıdır. Padişahın uygun görüp atamasını yaptığı üyelerle Meşveret meclisleri çalışacak ve bu meclislerden çıkan kanunlar halk iradesini yansıtmaya özen gösterecektir. Kısacası, *halk iradesi* yerine sorunları tespit ve çözüme kavuşturacak erdemli kişiler öneriliyor ve *halk rızası* yerine de Tanrı kanunlarını yer yüzünde temsil eden fetvalar yeterli görülüyordu. Genç Osmanlılarda, belli şartlar dahilinde kısıtlan-

Batr'da; aydınlanma çağıyla birlikte, Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramına bırakmıştır; gelenek kavramı yerine ilerleme; denge kavramı yerine devrim; toplumsal sınıfların oldukları yerde kalması ülküsü yerine kişilerin toplumsal yapıdaki eskiye karşı yeni ya da yeniye karşı eski yanlısı olmamaları durumu oluşmuştur.

mış hükümet ve padişahın seçtiği meşveret meclisinden çıkan kanunların halka dayandırılmasından mürekkep bir eklektik yapı sayesinde, din ve devlet ayrımı yapılmaksızın çağın gereklerine de ayak uydurabileceği fikri hakimdi. Meclis, anlaşıldığı üzere anayasal bir kurum değildir. Meclis hükümdar tarafından atanmaktadır. Temsilcilerini halk sınıfları seçmez. Önerilen meclisteki üyelerin teşekkülü; din, militer ve sivil direkler sayesinde oluşmaktadır. Meşveret meclisi, halkın iradesinden değil, padişahın iradesiyle oluşmaktadır. Yine o iradeyle de yok olmaktadır. Genç Osmanlılar yaşadıkları ortam ve devirde fikirleri, bir cismaniyete kavuşmasa da sonraki kuşakların zihniyetini farklı bir yoldan etkile-

mişlerdir. Osmanlılık fikrinin yarattığı tek ümmet ve vatan sevgisi çeyrek yüzyıl sonrasına yani yirminci yüzyıla giren Osmanlı kuşaklarına farklı bir şekilde yani millileşme yönünde yansıtacaktır. Arap, Arnavut gibi Müslüman unsurlarında ayrılma aşamasına gelmesiyle dar bir alanı içine alan bir milliyetçilik ve vatan sevgisini filizlendirmiştir. Gençlik akımının (Jeune) Batı'daki anlamının üç özelliği devrimcilik, ulusçuluk ve liberallikti. Oysa ikinci kuşak Jön Türk denen kişilerin 1908'e gelinceye kadar, birinci ve ikinci nitelendirmeye sokulamayacağı gibi üçüncü niteleyişe girebilecek olanları da ancak Yeni Osmanlılar düşünüşünü aşabildikleri ölçüde liberalliğe yaklaşabilmışlerdir (Berkes,2005: 391).

İttihat ve Terakki: Cemiyet, Hareket ve İktidar Partisi

II.Meşrutiyetle birlikte, I. Meşrutiyette Kanun-i Esâsî ile beraber başlayan anayasalı rejim denemeleri daha da olgunlaşmış ve partili hayatı ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu yeni koşulların en önemli olanı, siyasal parti kurulması olayının ortaya çıkmasıdır. Hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurumlarının dışında, ilk kez ortaya çıkan siyasî parti, 1908'de ilan edilen II.Meşrutiyet'in getirdiği sonuçlardan biridir. İlk kez, Türk halkı arasında ve kendi girişimleriyle yerel siyasal toplumsallaşma biçimleri doğdu. Fakat ulusal ölçüde parti örgütlenişi yoktu. Bunların yerel parti örgütleri haline getirilmesi daha sonra olmuştur. O aşamaya gelinceye kadar, her şey vatan, özgürlük (hürriyet), eşitlik (müsavet) ve kardeşlik (uhuvvet), ilerleme (terakki) ve birlik (İttihat) sözcüklerinin büyüü altında yürümüştür. İttihat ve Terakki'nin siyasal ideolojisi hiçbir zaman keskin bir biçim almamıştır. Mesela, köylüleri, zenginleri ya da devrimci bir anlayışla işçi haklarına ya da ulusçu bir ideoloji biçimine bürünmemiştir. İmparatorluktaki halkların temsilcisi olmak isteyen bir parti olarak yamalı bir ideolojiyle yetinmek zorunda kalmıştır. Fakat başlangıçta, İttihat ve Terakki Cemiyeti ulusal bir siyasal örgütlenme modeli olarak görülüyordu. Bu, doğmakta olan bir ulusal Türk biriminin ilk siyasal görünüşüdür. Hücre tipi yapılanmadan bir cemiyete, daha sonra da partiye dönüşen hareket, bütün ulusun biricik, gerçek siyasal örgütlenişi olduğu inancını taşımıştır. Ancak Parti, Müslüman-Türk dışındaki halkları da kendine çekememiştir. Bu durum, daha ziyade “ittihat” içinde olmama bilinci aşamasına gelmiş olma-

rındandı. İttihat ve Terakki'nin toplumsal temeli de tam biçimini bulamadı; bu uzun bir süre oluşum halinde kaldı. İlk önce "halk" terimiyle bu temelsizlik kapatılmaya çalışıldı. Fakat sonraki safhalarda, sınıf unsurlarına dayanma fikri yavaştan belirmeye başladı. Ancak, savaş ortamı ve olağanüstü koşulların etkisinde Batılı Demokrasilerde olduğu gibi, sınıflı yapılar, İttihat ve Terakki'nin karşısında varlık gösterememiştir. İttihat ve Terakki Partisi'nin sonunu getiren muhalefet partileri olmamış, zamanla partide heyecanlar soğumuş, çıkar etkeni denen şey kabarmaya, klikler belirmeye başlamış ve "Büyük Savaş" olarak tarihe mâl olan I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan devlet partisi dağılmıştır. Yeni Cumhuriyet kadroları, İttihatçıların kurmaylarından oluşan isimleri yeni yapılanmanın uzağında tutmak suretiyle partinin yeniden canlanmasına müsaade etmemiş ve bu durum partinin sonunu getirmiştir.

1908 sonrasında İttihat ve Terakkiyle birlikte "açık" ve "özgür" parti hayatı başlamıştır. Vatan, hürriyet (özgürlük), terakki (ilerleme), ittihat (eşitlik içinde birleşme) gibi kavramlardaki anlam farklılaşmaları, bu siyasal parti hayatının doğuşu içinde şekillenmeye başlamıştır. Bu kadar büyük Müslüman toplum ve topluluklar için dönemin gözde kavramları bir araya getirilmişti. Cumhuriyet sonrası dönemdeyse bu kavram koleksiyonu bozularak her biri bir partinin göz kamaştırıcı slogan kavramı hâline geldi. Fakat önceki İttihat ve Terakki Partisinden önemli bir farkla ayrışıyorlardı; artık, Cumhuriyet dönemi partileri, kavramları kendileri ve tabanlarının ihtiyaçlarını doğrultusunda dönüşüme uğratarak anlamlarını değiştirmiştir. Örneğin, "İttihat" kavramı; yani eşitlik içinde birleşme sol eğilimli partilerin bayrak kavramı haline gelirken; hürriyet, liberal eğilimli partilerde kalmıştır. Terakki ise, hem sol hem de sağ partilerce modernleşmenin temel ölçütü olması nedeniyle her iki eğilim tarafından kullanılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi İktidar Partileri: CHP ve DP

Osmanlı'da saltanatın ve hanedanın sonunu getiren siyasî partilerin ortaya çıkışı Türk siyaset tarihi açısından yeni bir aşamayı ifade eder. Artık, "idare" dönemi kapanmakta onun yerine "siyaset" dönemi başlamaktadır. *İdare*; istikrarı, birliği, bütünlüğü, çatışmasız ve muhalefetsiz bir yönetimi ifade eder. Genel olarak Tanzimat'a kadarki dönemin ifadesidir. Tanzimat'tan sonrası dönemdeyse yukarıda değindiği-

miz Genç Hareketi (Jön Türk) tarzı gruplarda ifade edilen düşünceler, bütün dağınıklığına ve tutarsızlığına rağmen devlet düzeyinde bir *siyasetin* oluşması için ilk girişimlerdir. *Siyaset*, geniş anlamda, kamu-sal bir şeyi değiştirmek için ya da korumak için eylemde bulunmayı gerektirir (Eryılmaz, 1993). Genç Hareketi'nde olduğu gibi o, önce düşünce ve inançlarda başlar. Daha sonra ekonomik ve sosyal çıkarlarla bütünleşir. İttihat Terakki Hareketi'ni, Jön Türk çizgisindeki fikirlerin büyük bir kısmının savunulduğu ve diğer bir kısmının da dönüştürülerek siyasete döküldüğü bir pota olarak kabul edersek, ilk büyük siyaset etme deneyimini de partileşme sürecinde kazanmıştır.

İkinci büyük siyaset etme deneyimiye CHP ile tecrübe edilmiştir. Yakın dönem araştırmaları, Kemalizm ile Jön Türkler'in fikirleri arasında bir bağlantının varlığına işaret etmektedir. Bu bağlantı noktalarından en önemlilerinin pozitivism ve halkçılık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kemalizm'de geçen "muasır medeniyet seviyesi" kavramı pozitivist-bilimselci dünya görüşünü yansıtırken, halkçılık da Cumhuriyet'in ve Kemalist reformların temelindeki en anlamlı ilke hâline gelmiştir.

İkinci büyük siyaset etme deneyimiye CHP ile tecrübe edilmiştir. Yakın dönem araştırmaları, Kemalizm ile Jön Türkler'in fikirleri arasında bir bağlantının varlığına işaret etmektedir. Bu bağlantı noktalarından en önemlilerinin pozitivism ve halkçılık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kemalizm'de geçen "muasır medeniyet seviyesi" kavramı pozitivist-bilimselci dünya görüşünü yansıtırken, halkçılık da Cumhuriyet'in ve Kemalist reformların temelindeki en anlamlı ilke hâline gelmiştir. Halkçılığın bu temel niteliği, Kemalist reformlardan birçoğunun II.Meşrutiyet'teki Türkçü ve Batıcı programlarda halkçılık ideolojisi içine yerleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Halkçılığın birinci boyutu halkın siyasal hayata ve yönetime katılmasına ilişkin olan siyasal boyutudur. İkinci boyut, halkın toplumsal değişme süreci içinde nasıl korunacağına ilişkin olan kültürel boyuttur. Üçüncüsü ise, toplumsal düzen veya sosyal sistemin yapısal özellikleri ile ilgili olarak toplumsal sınıflar sorunu karşısındaki tutuma ilişkindir.

1920'lerden 1930'lara kadar uzanan dönem içinde halkçılık ilkesinin geçirdiği evrim iki aşamalıdır: Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan birinci aşamada halkçılık, "hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir" ve "halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması" gibi formüllerle ifade edilmiştir. 1930'lardaki ikinci aşamada halkçılık, "halk için halka rağmen" formülüyle ifade edilmiş; halkın siyasal hayata katılması açısından TBBM'nin varlığı yeterli görülmüş; biçimsel olarak varlığı sürdürülen Meclis'te halkın dilek ve özlemlerinin özgürce yansımalarına izin verilmemiştir (Köker,2000: 137,138). Sonuçta, tek parti dönemindeki halkçılık anlayışının siyasal içerik açısından 1920'lere oranla zayıfladığını, buna karşılık halkçılığın kültürel ve iktisadî boyutlarına daha çok ağırlık verildiğini söylemek mümkündür.

1940'larda, Turancılığa, ırkçılığa giden bir Türk milliyetçiliği vardır. Her zaman olduğu gibi hükümet de etkilenerek çok daha ırkçı, çok daha milliyetçi, çok daha anti-Kürtçü bir siyaset gütmüştür. Bu durum varlığını 1950'lere kadar devam ettirmiştir.

1929 buhranı ile beraber sanayileşme hamlelerini de hızlandırarak kalkınmayı gerçekleştirmek isterken ekonomide devlet müdahalesi artmış, devletin girdiği yerlere devlet siyaseti de girmiştir. CHP devletçiliği halkın üzerinde bir bürokrat hegemonyası kurulması anlamına gelmektedir. Ayrıca, devletin sanayileşme hamlesine katılmak isteyen özel teşebbüsü teşvik ve himaye etmesi de, devlet eliyle zengin yaratmak için bürokrasiye bağlı çeşitli yolsuzlukların ortaya çıkmasına ve bu yolsuzluklara göz yumulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, 1930'larda uygulanan biçimiyle devletçilik, bireysel özgürlüğü ortadan kaldıran ve bürokrasinin yolsuzluklara düşmesine izin veren bir nitelik göstermektedir. Devletçilik, halkın memnuniyetsizliğini artıran önemli etkenlerden biridir.

CHP'nin Türk siyasetinde hiçde arzu etmediği gelişmeler meydana gelmektedir. Parti, 1930'ların başlarında yani Atatürk'ün son yıllarında despotik yapıya sahiptir. Halk Partisi; memleketin, halkın sahibi ve onun yerleşmiş kültürünü, tarihini, kimliğini istediği gibi değiştirmekte serbest olduğu eğilimi göstermiştir. Bundan dolayı halk, 1930'ların başlarında Ata-

türk'e karşı çıkmıştır. Atatürk'ün 1938'te ölümünden sonra CHP, devletle/milletle, partiyi birbirinden ayırmaz hâle sokarak tek parti diktatöryası kurmuş ve toplum bünyesine hâlen devam eden yaralar açmıştır (Karpat, 2010: 509). Bir diğer memnuniyetsizlikse, sanayi hamlesi için gerekli yatırımların tarım sektöründen nakledilen sermaye ile yapılmasıdır. Toprak ağaları ve topraktan rant elde eden elitler, sanayiye aktarılan payların büyük yekün tutmaya başlaması ve tarıma yapılan yatırımların olumsuz etkilenmeye başlaması ile birlikte CHP'ye verdikleri desteği çekmeye başladılar. Artık 1930'larda, devlet partisi CHP'ye, ordu dışında arka çıkacak bir sivil grup ve sivil kurum kalmamıştır. Millî mücadeleden önce Osmanlı'ya destek veren gruplar (aşiretler, toprak ağaları vs.) milli mücadeleden sonraki dönemde aynı desteği yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne de vermişler ve politikalarını desteklemişlerdir. Ulus-devletin, halk katmanlarıyla iletişim yerine "yapılacakları ileten" bir hiyerarşiyi benimsemesi kısa bir süre zarfında tarım kesimdeki desteğin de kaybolmasına yol açmıştır. Türkiye'de, ulus-devlet merkeziliğinin artması ilk olarak devlet partisinin uygulamalarına yansımıştır. CHP, önce kendisine taban oluşturmuş kitleleri inkar etmiştir. Ağalarla şeyhlerle en çok işbirliği yapan, bilhassa Doğu'da ağalarla işbirliği yapan CHP'dir (Karpat,2010: 278,279). Arkasındaki bu desteğe rağmen devlet, toprak reformu başlığı altında yaptığı düzenlemeyle toprak sahiplerinin özgürlük ve ekonomik güçlerinin tıpkı 19.yüzyılın başında Ayandan nasıl aldıysa yine aynı şekilde nüfuzlu toprak sahiplerinden de alarak bu sınıfın güçlenmesine müsaade etmemiştir. 1945'teki toprak reformu, orta sınıfı yok etmek içindir. Devlet, toplumdaki güçlü gruplara geçmişte yaptığı gibi yine karşı çıkmıştır.

Devletin, güçlü gruplara karşı mesafeli ve şüpheli bakışı yalnız sınıfsal yapılarda değil, meclis çatısı altında kısa aralarla kurulan iki muhalefet partisi denemelerinde de görülmüştür: Terakkiperver ve Serbest Fırka deneyimlerinin kurulu iktidarı tehdit eder boyutlar kazanması görüldüğünde de aynı şeyler olmuştur. Halkın yeni rejimi benimsememesi nedeniyle daha bir süre hazırlanması gerektiği düşünülmüştür (Köker,2000: 137,138). Ulusal egemenliğin ve inkılâpların çok partili bir siyasal rejim içinde kullanılmasının bazı sakıncaları olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tek parti döneminin halkçılığı, çoğulcu bir siyasal rejime izin vermeyecek bir tarzda formüle edilmiştir.

Muhalefet partisi gözüyle kurulan partilerin de daha çok "murakabe" göreviyle sınırlandırılmak istendiği söylenebilir. Siyasal iktidarın bir başka parti eline geçmesi ihtimalinin arttığı durumlarda muhalif partilerin akıbetleri, bu görüşü destekler niteliktedir (Köker,2000: 147). 1940'ların sonuna kadar, bir devleti baskı unsuru olmaktan alıkoyan demokratik bir muhalefet-iktidar ilişkisinin kurulması "kendine özgü koşullar"ın fazlalığı sebebiyle sürekli olarak ertelenmiştir. Bu ertelemelerin sonunun gelmemesinde, Atatürk'ün ölümünden sonra kuvvetli halk desteğinden mahrum olan Halk Partisinin modernleşmeye millî, ideolojik bir yön vererek kendisini sağlamlaştırmasının etkisini de görmekteyiz.

1940'larda, Turancılığa, ırkçılığa giden bir Türk milliyetçiliği vardır. Her zaman olduğu gibi hükümet de etkilenerek çok daha ırkçı, çok daha milliyetçi, çok daha anti-Kürtçü bir siyaset gütmüştür. Bu durum varlığını 1950'lere kadar devam ettirmiştir. Sanayi ve kalkınma, sınıfsız bir yapı içinde eşitlik ve halkçılık gibi ideallere ivme kazandırma fikri, devlet müdahalesini artırmıştır. İnsana ait; akıl, vicdan, hürriyet gibi en vazgeçilmez vasıfların korumasını benimseyen devlet anlayışıysa 1950'lilere girerken hala sorunludur. Sorunlarsa özellikle partinin, bazı eşikleri aşmada gösterdiği isteksizliklerden kaynaklanmaktadır. CHP'nin siyaset sahnesine çıkışından günümüze gelinceye kadar rol aldığı dönemlerde demokratikleşmesini güçlendireceği yerde tek parti alışkanlıklarını canlandırmış, devam ettirmiştir. Bu alışkanlıklar içinde en önde gelenlerin bazıları şunlardır: Halkı siyasî olgunluktan mahrum görmek; "cahil" halkı idare etmek için yaratıldığına inanmak; memleketin tarafsız kalması gereken kurumları ile işbirliği yaparak iktidarı elde etmek (Karpat,2010: 509). Böylece CHP demokrasiyi benimsememiş, Türkiye'nin gerçeklerini kavrayamamış, Türkiye'ye hâkim görüşe, ruha uyamamış, elitist, pratik olmayan, âdeta hayalî ve tepeden inme prensiplerle hareket ederek, demokrasi ruhunu içine sindiremeyen bir parti yapısına bürünmüştür.

1945-1950 arası dönem, devletin geniş halk kitlelerini kontrol etmede zorlandığı dönemlerdir. Hatta bu tarihten itibaren sosyal değişimde iç (seçim, göç vs.) ve dış etkenlerin (globalleşme vs) sayesinde halk, uzunca müddet kendisini yönlendiren devletiyle ilişkileri tersine çevirerek devletini yönlendirmeye başlamıştır. Devlet-halk ilişkilerinde asıl kırılma noktasını toprak reformu tartışmaları başlatmıştır.

Globalleşme ve toplumdaki değişim isteklerinin halk içinde arttığı bir zamanda, devletin toprağı kontrol ederek ülke içindeki münasebetleri kontrol etme girişimi olmuştur. Toprak reformu adı altında toprağı dayanan sermayedar grubun elindeki imkânları alarak, zayıf bırakma politikası tutmamış ve başarısız girişim CHP'nin ikiye bölünmesiyle neticelenmiştir. 1945-46'da CHP, demokrasiyi kabullenmiş, 1950'de halkın serbest oyuna baş eğerek iktidarı DP'ye bırakmıştır. Bu siyasî oluşumun gerisinde çok derin, tarihî, ekonomik, sosyal gelişmeler yatmaktadır. Bir ke-re, meseleleri güncelleştiremeyen hareketlerin, partilerin gittiği bir siyaset oyunu yeni başlamaktadır. Ve bu demokrasi oyununu halk severek, demokratik kültürün olgunlaşmasına yardım eden partilere sürekli destek vererek devletin önünü tıkadığı alanları oyu ile açmaktadır. İkinci olarak, DP'nin kurulması giderek güçlenen orta sınıfın devlet eliyle boğulmasını engellemiş, demokratik ortama nefes aldırılmıştır. Çünkü, Türkiye'de demokratik yapının güçlenmesi hiçbir dönemde devlet sayesinde olmamıştır. Yeni sınıflar ve yeni demokratik taleplerin ortaya çıkmasıyla olmuştur: Toplumun kuvvetlenmesi, yeni bir orta sınıfın ortaya çıkması, şirketler, işadamları vs. sayesinde olmuştur. Devlet bunları bazen desteklemiş çoğu zaman da engellemiştir.

Demokrasi tarihimizde toplum gerçeğine göre kendini kurgulayan sol partilerin siyasette rol almaması, sosyal adalet gibi kavramların Türkiye'de güçlenmesini uzun süre engellemiştir. Realiteden beslenen sol geleneğin Türkiye'de kurulamayışı, en çok demokratikleşmesi sorunlu sol ve sağ adına kurulan partilerin gelişimlerini sekteye uğratmıştır. Sol ve sağ partilerin kökeninde bir türlü iyileştirilemeyen faşizan yapıları mevcuttur.

Üçüncüsü, 1950'lerde Menderes; bir bakıma yüz elli seneden beri varolan modern dünyaya ve pazar ekonomisine uyma çabalarının, toplum içinden gelen isteklerin bir ifadesiydi. Ayanlardan değişerek gelen toprak sahipleri de ağa değil, piyasa şartlarına göre sermaye sahibi olan okumuş kimseler ve 1950'den sonra demokrasi savunucularıdır. Sonradan bunların bazıları fabrika kuracak, dünya çapında firma sahipleri olacaktır. Menderes'in en büyük gücü onun Do-

ğu'da Türkiye'nin en fakir yerlerinden birinde değil Batı'da Ege Bölgesinde olmasındaydı. Devlete karşı aynı sıkıntılardan muzdarip Anadolu ve Doğu'dan da destek gelmesi, DP'nin Türkiye toplumunun genelini temsil eden bir güç hâline getirmiştir.

Dördüncüsü, elitlerin ve halkın karşı karşıya gelmesiyle meydana gelen sosyal değişimdir. Bu ideolojik çatışmanın göçlerle ilişkisini kurmak çok zor olmasa gerektir.

Ordu, yapmak istediği düzenlemelerde daha önce CHP'ye başvururken, yetmişli yıllarla birlikte bu avantajını kaybetmiştir. Ecevit'in partisini 1974 ve 1977 seçimlerindeki halkçı söylemin getirdiği başarılarla rağmen halk oyu ile iktidara gelme alışkanlığına ikna edemediği açıktır.

1950 ve 1960 arası şehirlere kırdan göçle birlikte, Türkiye şehir nüfusu yüzde 18'den 1960'ların sonlarına doğru yüzde 40'lara yaklaşmıştır. Ankara, İzmir, İstanbul gibi şehirlerde, nüfusun yüzde 50'den fazlası köylerden ya da başka yerlerden gelmiş göçmenlerden oluşuyordu. Şehirdeki elitlerle halkın arasındaki çatışmanın ana eksenini göç menşelidir. Türkiye'de değişimler her zaman her yerde gerilimli ve çalkantılı olmuştur. Belirli bir grup yerini, çıkarını ve hâkimiyetini başka gruplara teslim etmek zorunda kaldığı zaman bu kolayca olmamıştır. Diğer taraftan göçler sayesinde şehirler halk kültürünü de almaya, günlük yaşamında bunların etkisinde kalarak, daha bütünlüklü, daha ulusal bir yön kazanmıştır. Belli bir yöreye, bölgeye ait yiyecekler, şarkılar, yaşam kültürü genelleşmeye başlamıştır: Kültüre ait birçok unsur ülke çapında millileşmiştir ve bütünleşmiştir. Yüzyıldan fazla bir süre canlılığını koruyan teknoloji ve Batılılaşma gündemi yerini millileşmeye bırakmıştır.

Bu yeni şehir yapısında yetişen yeni kuşaklar hiç de 1930'ların ve 1940'ların kuşaklarına benzememektedir. Yeni nesiller, öncekiler gibi kanaatkâr değil, yeni beklentiler içinde olarak fazlasını talep etmektedir. Artık, devletin kendi kalıplarında tutmakta zorlanacağı kuşaklar yetişmektedir. Çoğu şehirlerde gecekonduya sıkışan yeni nesil, eğitimi bir çıkış olarak görerek okuyarak meslek sahibi olmuştur. Toplumsal değişmeyi etkileyen öğelerin sayısı ve hızı arttıkça,

halkı ihtiva eden yeni gruplara göre de siyasî partiler programlarında ve bünyelerinde değişiklik yapmak yoluna gittiler. Mesela Halk Partisi, halka inmek için program değişikliği yaptı ve sonradan parçalandı.

1950 ve sonrası dönemde, gecekondulardaki fakirlik ve eşitsizlik sosyal adalet meselesini gündeme getirmiştir. Demokrasi tarihimizde toplum gerçeğine göre kendini kurgulayan sol partilerin siyasette rol almaması, sosyal adalet gibi kavramların Türkiye'de güçlenmesini uzun süre engellemiştir. Realiteden beslenen sol geleneğin Türkiye'de kurulamayışı, en çok demokratikleşmesi sorunlu sol ve sağ adına kurulan partilerin gelişmelerini sekteye uğratmıştır. Sol ve sağ partilerin kökeninde bir türlü iyileştirilemeyen faşizan yapıları mevcuttur. İyi sol modeller, bu tür yapıların gevşemesine yardımcı olsaydı, Türk demokrasisi de sol geleneğin varlığına daha çok ihtiyaç duyacak ve eksikliğini daha fazla hissedecekti. Sol partilerin yapamadığını, çok partili yaşamla birlikte halk içinden özellikle göç ile oluşmuş gecekondulardan yeni gruplar ve kişiler üzerine almaya başlamıştır. Gecekondular bu anlamda militan ve parti liderleri, devlet adamı çıkarmak suretiyle kısmen kendi yetişme ortamlarındaki adalet anlayışlarını siyasal sisteme taşımışlardır. Bu isimlerden bir tanesi günümüzde başbakanlık yapmaktadır.

Dinamik bir şehir ortamında, yeni grupların ortaya çıkması ve üretime yönelik faaliyetlerde bulunması toplumun içeriden kuvvetlenmesine hizmet etmiştir. Amerika'yı ortaya çıkaran zihniyette benzer şekilde, toplumun içten güçlenmesiyle gerçekleşmişti. "Küçük Amerika" ve "her mahalleden bir zengin çıkarma" söylemi biraz taklidin ötesinde gerçekliği olan söylemlerdi. Menderes'le beraber, her şeyin ekonomi ve kazanç olduğu tezi kuvvetlenmeye başlamış bu düşünce Turgut Özal'la zirve yapmıştır. Demokrat Parti'nin halefi AP ve 12 Eylül 1980'den sonra kurulan devamı DYP'de aynı geleneğe uzun süre sadık kalmıştır.

AP lideri Demirel, CHP liderleri ne kadar devletçiyse, tam tersine o kadar halkçı bir yerden, yani siyasete atıldığı ilk yıllar ve DP çizgisinin zedelendiği 28 Şubat 1997'lere kadar istikrarını korumaya çalışmıştır. Liderliğine ve siyaset adamlığına fazla iltifat edilmese de Demirel; fen alanının yanı sıra, hem toplumunu iyi anlayan hem de dünyanın durumunu takdir eden, değerlendiren bir realist bakış açısına

sahiptir. Halkçı bir ruhu siyasete taşımış aynı zamanda halkın pratik yönlerini de siyasete aktarmasının yollarını bulmuştur.

Türkiye'nin Batılılaşma ile beraber seçtiği dünyevîleşme politikalarına halkın da istekli olması yaptığı parti seçimlerinden daha iyi anlaşılacaktır. Aydınlar halk kadar, reformlar ve demokrasi gibi kavramlar üzerinde yekvücut olamıyorlardı: Bütünlüklü ve istikrarlı bir yapı oluşturamıyorlar ve sıklıkla görüş ayrılığına düşüyorlardı. Mesela, Niyazi Berkes çizgisinde devrimci çizgideki düşünürler halktan farklı düşünüyorlar ve Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan araçlara olumsuz bakıyorlardı. "Türkiye'de modernleşme (reformlar), Osmanlı'nın içlerinde II.Mahmut'la beraber başlamıştır. Cumhuriyetle bu reformlar inkılaplara dönüşmüş ve çoğalmıştır. Tam Türkiye'nin modern bir devlet olmasının yolu açılmışken demokrasi çıktı ve her şey mahvoldu." şeklinde bir yorum onların düşüncelerinin özetidir. Kemal Karpat çizgisindeki demokrasiyi her şeyin ölçüsü şeklinde ele alan düşünürlerse "II.Mahmut'un devletçiliği ve derin devleti getirdiğini bunun da aşırı devletçiliğe yol açtığını" dile getirmektedir. Bizdeki, diktatör devlet, biraz da devletin gerçekleştirmek istediği reformların sayesinde olmuştur. Çünkü reformlar devletin teşebbüsüyle başlamıştır ve sonra devlet kendini alabildiğine güçlendirmiştir. Devlet, kendini toplumla bir görmüş fakat aşamalı olarak toplumun isteklerinden, kültüründen, devlet anlayışından uzaklaşmıştır. Kolay anlaşılacağı üzere, devrimci gelenekte yer alan aydınlar, Cumhuriyet rejiminin geliştirilmesinde ve korunmasında demokrasi tehlikesinden bahsetmektedir. Karpat ise, devletin halka göre davranması ve kendini ayarlaması sürecini demokrasi ile özdeşleştirir.

Aydınlar kendi aralarında kamplara ayrılıyorlarken, şehirlerde farklı kesimlerden gelen insanlar, belli değerler etrafında bütünleşiyor ve millîleşiyorlardı. Bu demokrasi için gelişme zeminini oluşturuyorlardı. Çok farklı kesimlerden gelen insanların göçle beraber şehre getirdikleri "iyi"lerin bir araya getirilmesiyle "ortak iyi" oluşturuluyordu.

1960'ların başında sosyal değişim patlamaları şehirlerde yaşanıyor ve tabana yayılıyorlarken, diğer taraftan devlette *ıçe kapanma* ve eldeki kazanımları asker üzerinden *muhafaza etmeye* çabalayanların siyaset arenasına son defa çıktıkları darbeler ve müdahale-

ler dönemi başlıyordu. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 bunların en iyi bilinenleridir. Özellikle 1960 darbesi şunu öğretmiştir: Demokrasiye giden yol uzamıştır. Halk tarafından seçilmiş bir iktidarın asker tarafından uzaklaştırılmasının ne kadar kolay olduğunu fiilen ispat etmiştir. Anayasanın istendiği gibi yorumlanmasına örnektir. Aslına bakılırsa, seçilmişlerin atanmışlar tarafından devrilmesinin en büyük anayasa ihlali sayılması gerekmektedir. On beş yıl önce demokrasiye "evet" diyen Türkiye'de eksik olanın demokrasi kavramı değil, demokrasi kültürü olduğu anlaşılmıştır. Demokrasi kültürü, insanların doğuştan serbest oldukları, korkusuzca serbest konuşacakları gerçeğinden hareket etmelerini gerektirir Aynı şekilde askerlerin de sivil idare altında çalışacağı, gelişeceği konusu bu kültürün bir parçası olmalıdır. İşte ilk darbe bunları öğretmiştir. Ancak, devleti idare eden Halk Partisi, kendisini devletle özdeşleştirdiği ve "devlet benim" dediği için siyasette söylenecek sözün kendisine ait olduğu alışkanlığını edinmiştir. O zaman da devlet, devlet olmaktan çıkmış, küçük bir elitin eline düşmüştür.

Türkiye'nin siyasal sisteminde, insan unsurunun uzun müddet devlete feda edilmesi, daha gerçekçi bir düşünceye doğru yol alınmasını engelleyemedi. Halk kullandığı oy ile hakiki demokrasinin peşinde olan gruplara altmış yıldır tam destek vermeyi sürdürdü.

1960'larda, Halk Partisindeki kabuk değişimi gerçekleşmediğinden 1930'ların partisi görünümünü korumuştur. İsmet İnönü yıllardır siyasetin içinde olmasına rağmen, değişen toplumsal şartların paralelinde halka uygun siyaset dilini bulamamıştır. 1970'lerde partinin başına geçen Ecevit de mizacı, düşünceleri, tarzı, siyasî eğilimleri yönünden politik bir lider sayılmazdı. Siyasiler gibi gerçekçi değil, idealist fikir adamıydı. Fanteziye kaçarak romantik, şair ve yazar hâliyle zihinlerde kaldı. Türkiye'de çarpışan güçleri yeterince takdir edemedi. Ecevit'in sosyalist yönünden dolayı orta ve üst sınıflara, Amerika'ya ve iş çevrelerine karşı tavrı gerçeklikten uzaktı. Halkçılığına rağmen bir devletçi ve devlet adamı olarak kaldı. Diğer taraftan CHP ile Ordu arasına mesafe koyması, ayrıca "laiklik oku" ile birlik-

te “diğer oklar”ın etkisinin azalması, Ecevit dönemi-ne rastlamıştır. Her şeyin “ortası”nın savunulduğu bu yıllarda, yeni laiklik fikrini kabul ettirmede partisine karşı pek başarılı olamasa da ordu ile ilgili yaptıkları iz bırakmıştır. Ordunun, 1971-80 arasında siyasi hayattaki rolünün âtil kalmasında birinci derecede etkili olan isim Ecevit’tir. Kenan Evren Paşa’nın yaptığı müdahalenin dayanacağı sivil grup ve temelden de mahrum bırakılmasında yine Ecevit’in dolaylı katkıları vardı. Ordu, yapmak istediği düzenlemelerde daha önce CHP’ye başvururken, yetmişli yıllarla birlikte bu avantajını kaybetmiştir. Ecevit’in partisini 1974 ve 1977 seçimlerindeki halkçı söylemin getirdiği başarılarla rağmen halk oyu ile iktidara gelme alışkanlığına ikna edemediği açıktır. Özellikle CHP’de laiklik tezi, partinin nerede durduğuna dair bir test aracı haline gelmiştir. Ecevit’in, laikliği bir siyasi silah ve araç olmaktan çıkarmak ve vicdan özgürlüğü altında ele almak gerektiği noktasındaki girişimleri partide güçlü bir destek bulmamış ve temelde halk oyuna dayanma tartışmaları, CHP’yi bir kez daha ikiye bölmüştür. Çünkü, halk oyuna yaslanmak demek, sivilleşmeye katkıda bulmayı; elitist tavrı terk ederek hizmet etmeyi; yılların siyasi ideolojik ve dogmatik prensiplerini yeniden gözden geçirmeyi gerektirecekti. 1980’de CHP kapatıldıktan sonra bir daha 1992 yılına kadar açılmayacaktır. Başında da artık Ecevit olmayacaktır. 1992’den sonraki CHP ise, eski politikalara geri dönerek, tarihî Halk Partisi’nin olumsuz taraflarını alır ve demokrasinin yerleşmesine hizmet etmezler. Kişiyi devlet karşısında koruyan ferdiyetçi, bütünleşmeci ve halkçı çizgideki DP, AP, DYP, ANAP ve AKP çizgisine karşın CHP, TİP, SODEP, HP, SHP ve her ne kadar saydığımız sol partilerden kendini ayrı tutmaya çalışsa da DSP’de devletçiliğini koruyan partiler arasındaki yerini korumuştur. Ordu’nun, 1980 darbesiyle MHP’de devlet ortaklığından çıkarılmasından sonra artık, devlete güvenemeyeceğini anlayınca, partinin halka dayanması zarurete dönüşmüştür. Her demokraside olduğu gibi halk desteğini aramış MHP’nin 9 Işığı ilan etmesi, ondan sonra İslam’a bir derece dönmesiyle kendi ideolojisi ve kendi görüşlerine uygun halk kitlelerine daha fazla yakınlık göstermeye başlamıştır. Ama yine de devletle ilişkisini kestiğine halkı inandıramamıştır. Ayrıca, MNP, MSP, RP, FP, SP ve yeni kurulan HAS Partisi çizgisi gibi İslami tezleri işlemeye çalışan Millî Görüş

partilerinde de. “millî” eki her ne kadar İslam’la özdeş tutulsa da aslında uygulamalara bakıldığında bu özlemin devlet üzerinden giderileceği düşünüldüğünde “millî”liğin saf bir İslam anlayışı içermediği görülecektir. İktidar olmak ya da devleti ele geçirerek ideallerine daha kolay ulaşacağını düşünen her hareketin partileşme sürecinde devletin tezleriyle bir dereceye kadar uzlaşmak zorunda olduğunu Türk demokrasi tarihi birçok örnekte bize göstermiştir.

Türk siyasetinde boy göstermiş sağdaki ve soldaki partilerin çoğunda farklı düzeylerde de olsa devletçi yapı mündemictir. Devletçi yapı içinde insan unsuru; etkinliğini ve merkeziliğini kolaylıkla yitirebilmektedir. Türkiye’nin siyasi sisteminde, insan unsurunun uzun müddet devlete feda edilmesi, daha gerçekçi bir düşünceye doğru yol alınmasını engelleyemedi. Halk kullandığı oy ile hakiki demokrasinin peşinde olan gruplara altmış yıldır tam destek vermeyi sürdürdü. Halk iradesinin belirgin hâle gelmesi, demokrasi sayesinde olmuştur. Demokrasi, meşrutiyetten bu tarafa halkın yani kendisini idare edenlerin yönetimine en fazla yaklaştığı mekanizma olduğundan halkın kıymet verdiği bu mekanizmaya son otuz yıldır, ordu gibi devlet kurumlarıyla sağda ve solda görülen partiler de kıymet vermeye başlamıştır. Siyaset kurumunun etkili siyasi aktörleri, iktidara zahmetsiz yoldan devlet ile işbirliği yaparak gelmek yerine, artık uzun yolu seçerek ve halkla işbirliği yaparak iktidar olma alışkanlığını edinmeye çalışmaktadır. ■

kaynakça

- Karpat, Kemal, Dağı Delen İrmak, Timaş yayınları, söyleşi: Emin Tanrıyar, Editör: Adem Koçal, Cüneyt Dalgakıran 2.Baskı, İstanbul, 2010.
- Eryılmaz, Bilal, “Osmanlı Devletinde İktidar ve Muhalefet”, İlim ve Sanat Dergisi, Sayı: 35-36, 1993.
- Berkes, Niyazi, “Türkiye’de Çağdaşlaşma”, Yayına Hazırlayan; Ahmet Kuyaş, YKY yayınları, İstanbul, 2005.
- Köker, Levent, “Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.